

Освітні процеси на Поділлі за часів Гетьманату

Весна 1918 року. Починалася нова доба в справі народної освіти. Разом з іншими бюрократичними формами революція знесла також і той бюрократичний апарат дирекцій та інспекцій народних шкіл, що, замість педагогічного завдання щодо шкіл, вважав своїм обов'язком «опекать», «пресекать», їх місце повинна була зайняти нічим не скована ініціатива, громадська творчість та співіснування школи й життя, дітей, учителя та батьків. Було багато планів, надій використати мудро цю добу для народної освіти, прикласти всі сили в цю справу, від якої залежала доля тієї самої освіти на довгі роки, бо саме тоді закладалися підвалини, що на них мало бути збудоване діло народної освіти на цілі десятки літ.

За розпорядженням російського тимчасового уряду і секретаря справ освітніх України у 1917 р. навчання в нижніх початкових школах для українського народу повинно було проводитись українською мовою. В добу, коли український народ вже мав свою власну державу і напружував всі сили, щоб закласти якнайміцніші підвалини під неї, українська національна школа — ця головна основа відродження народу — мусила бути особливо добре і завчасно забезпечена всім, щоб гарантувати прямий і вільний перехід усякій українській дитині до самих верхів шкільного національно-виховуючого навчання.

Вже протягом 1917 р. українська мова в суспільстві повернула свої права і пошану до себе, завдяки чому до цілого ряду нижчих початкових шкіл прийшли діти одержувати освіту українською мовою. За нової влади діти цих шкіл, як і всіх інших, мусили мати можливість продовжувати далі освіту українською мовою, і при тому, в такій школі, де діти серед національного оточення виховали б почуття поваги й пошани до своєї рідної мови і Батьківщини.

Українська Держава, очолювана гетьманом Павлом Скоропадським, створювала культурно-національні цінності: відкривала нові школи, гімназії, університети, робила все можливе, щоб дати українському народові рідну національну школу.

Політика утворення національних шкіл велася не шляхом руйнування «другої школи». Викладання українською мовою було заведено лише в державних школах, а справа з викладенням мови проходила з найбільшою обережністю, починаючи з молодших класів. Атестації та свідоцтва для тих, які скінчили курс навчання в середніх школах та вищих початкових школах, видавалися двома мовами: державною українською та російською.

Справа народної освіти була в руках місцевого самоврядування. Керування школами реформувалося. Посаду губернських комісарів народної освіти було скасовано, і утворювались нові органи керування. Середні школи були підлеглі шкільним округам, а інші — повітовим шкільним радам, голови яких призначались міністром народної освіти.

Існуючі однокласові і двокласові, міністерські і парафіальні та інші початкові школи утворювали велику плутанину. Рада Міністрів ухвалила Закон про уніфікацію усіх сільських початкових шкіл. Через те і вчителі урівнювались щодо заробітної плати і прав. На кожний шкільний комплект відпускалось 2100 крб., з них 1800 крб. — учителям, а 300 крб. — заочникам, 1800 крб. — на запасного вчителя. За кожні п'ять років мали виплачувати надбавку по 120 крб. на ті школи, які відкривалися у 1918 р. У наступному — 1919 р. планувалося державою відпустити допомогу по 800 крб. на шкільний комплект.

Гетьманом був затверджений Закон про обов'язкове навчання української мови, а також історії, географії в середніх школах. З цією метою всюди мали закладатися посади учителя української мови і літератури, також позаштатні посади вчителів історії та географії.

Міністерство народної освіти, а за ним і Подільська губерніальна народна управа в контакт з повітовими управами, звернулись до учительства з вимогою поставити справу утворення національної школи з початку 1918/19 шкільного року в національних інтересах.

Вирішено, що, де по школах склад учнів переважно український (українців не менше 50 %), всі предмети повинні обов'язково викладатись українською мовою.

5 вересня 1918 р. Міністерством освіти був затверджений шкільний план предметів нижчої початкової школи на 1918/19 шкільний рік, а саме: 1) Закон Божий (8 год.), 2) Рідна мова і письмо (44 год.), 3) російська мова (почин, у 3-4 групах — 6 год.), 4) «аритметика» (20 год.), 5) пропедевтичний курс: географії (6 год.), історії України (4 год.), природознавства (4 год.), 6) співу (8 год.). Де сприяли умови, вводились також малювання, ліпка, моделювання, «вські рухи» і т.д.

По тих нижчих початкових школах, де українських дітей була меншість (менше половини) і навчання велось не українською мовою, наказом міністра народної освіти від 29 серпня 1918 р. №1934/6884 вводилося вивчення української мови в 3—4 групах, читання букваря, матеріал якого переважно «народний», проведення бесід на теми життя, що оточує дитину, вивчення пісень, приказок, віршів і т.п. Для письмених вправ рекомендувалася «Українська граматика. Основи українського правопису, ч.1. І.Огієнка». Вводилось викладання краєзнавства (роднознавства) і короткого курсу географії України. Навчання велось без шкільних підручників з цих предметів, «на спробах» (опитах), спостереженнях, на екскурсіях під проводом учителя і на самостійних працях учнів. Рекомендовано було для орієнтації використовувати підручники: Русова «Початкова географія», Рудницький «Початкова географія», Хомик «Ілюстрована коротка географія».

Вивчення краєзнавства переходило до викладу загальної історії України. Рекомендовано було підручник Коваленка-Грицька «Оповідання з української історії для початкової школи» (вид-во «Січ»), а також використовувати екскурсії, читання «з чарівним ліхтарем», картинками.

Із свого боку, Подільська Губерніальна народна управа вживала всіх заходів, щоб найскоріше забезпечити школи підручниками, а шкільні бібліотеки відповідними книжками до читання дітям та науковими працями й творами «красного письменства» для учителів і дорослих.

На нараді в губерніальній земстві обговорювалось питання гострої нестачі підручників. На їх придбання було виділено два мільйони карбованців і відправлено уповноважених до Києва закуповувати книжки.

Подільська губерніальна народна управа напружувала всі духовні й матеріальні сили, щоби нижча початкова школа була як слід підготовлена до навчання українською мовою.

8-10 травня 1918 р. у м.Вінниці відбувся з'їзд учителів вищих початкових шкіл Поділля, на якому розглядалося питання про утворення керівних органів вищими початковими школами, педагогічні Ради, їх автономію.

Завідування вищими початковими школами Поділля в 1918-19 шк. р. мало належати губерніальній раді й управі освіти. На з'їзді було обрано двох представників і одного кандидата до Ради освіти. Вищі початкові школи в навчально-виховній та господарській частинах управлялися педагогічними радами автономно в межах норм, встановлених Міністерством освіти.

Склад педагогічної ради визначено таким: педагогічний персонал школи, одного представника від повітового, одного від місцевого самоврядування (де була можливість), одного від батьків учнів та лікаря.

Головою педради був завідувач школою, він мав виконувати її постанови.

На з'їзді було ухвалено прохання до Управи Всеподільської учительської спілки про організацію видавничого комітету та можливу участь в ньому учительства вищих початкових шкіл.

Радою Міністрів асигновано на утримання і відкриття нових вищих початкових шкіл 20.726712 крб. і на нижчі початкові школи — 88.987027 крб.

Будівництво нових шкільних приміщень у ті часи не було можливим через брак будівельних матеріалів і через дорожнечу робочих рук. Проводити витрати на обладнання теж треба було, тому вибивання грошей, збільшення кредитів було постійним клопотом шкільних управ.

Заходами повітових та Губерніальної Народної управи у 1918 р. на Поділлі відкрилося 79 нових вищих початкових шкіл на державні кошти. Всього, з існуючими до того часу на Поділлі, нараховувалось 128 шкіл.

Вступати у перший клас цих шкіл могли діти, які пройшли початкову школу і мали не менше 11 і не більше 13 років. В другий клас — які скінчили двокласову школу і мали не більше 15 років. По закінченні вищої початкової школи діти переходили у п'ятий клас середніх шкіл без усяких іспитів. Також легко можна було поступати й до різних спеціальних шкіл: чи то технічних, чи сільськогосподарських, чи художніх. Той, хто не міг далі вчитись, а захотів завершити свою освіту вищепочатковою школою, мав права чотирьох класів середньої школи. Така людина вважалася вже освіченою, її охоче приймали на різні служби — чи на залізницю, чи в банк, в суд, на пошту.

Губерніальна Подільська управа закликала селян: «посилайте своїх дітей до шкіл, бо тепер прийшов такий час, що невченому дуже тяжко жити на світі... Пам'ятайте слова поета:

«Бач кругом темнота?

Бач, як тяжко жити?

Біднякові та сліпому —

Пекло в сьому світі».

...Скінчивши вищу початкову школу, чоловік уже буде здатним розібратись у життю, він уже буде здатний до громадського життя. Школа ця розвине його світогляд. Платня за вчення не більш 40 крб. на рік».

Цікавим фактом є те, що серед різних закликів і звернень до населення були роз'яснення щодо жіночої грамотності. Селянському населенню наголошувалося, що дівчаткам потрібна освіта не менш, ніж хлопчикам, а в школах дівчата складали незначну частину, хоча в селах їх налічувалось майже порівну з хлопцями. Чому так скривджувались дівчата? Через несвідомість батьків, які віддавали перевагу необхідності вчення для хлопців. «...Навіщо їм, дівчатам, читати та писати, коли їх діло — коло дому поратися: варити, мити, шити, копати, жати і т.ін.», — так думали неосвічені селяни. Батьки, які дбають про долю своїх дітей і долю рідної України, зобов'язані дати своїм дочкам можливість учитись і в школі, і після школи... Словом, і розумовий розвиток народу, і його добробут, і фізичне і духовне здоров'я і сила — все це в значній частині залежить від освіти дівчат, майбутніх жінок і матерів. Про це наші селяни повинно завжди пам'ятати...», — так закликали селян до громадської свідомості.

Восени 1918 р. на Поділлі відчинили двері 30 вищих початкових шкіл, переважно для дітей селян. Одна вища початкова школа приходилась на 60 нижчих початкових. Засновувались школи мішаного типу, тобто для хлопців і дівчат разом, в таких місцях, де існували 2-х класові школи: с. Ярмолинцях, с. Юринцях, Чорнім Острові та ін.

У Жванецькій вищій початковій школі (заснована у січні 1918 р.) признали за необхідне навчання німецької та французької мов, позаяк вивчення цих предметів заохочувало до навчання саме в цій школі дітей та їх батьків. Було призначено плату за вивчення цих мов: для учнів 1-го класу за німецьку мову по 10 крб., а для учнів 2-го класу, яким викладалась і німецька і французька — по 8 крб. від мови. Педрада клопотала про дозвіл приватного навчання французької мови і учням першого класу «поза як вони сього дуже бажають». 2 листопада 1918 р. Міністр освіти дозволив Подільській губерніальній управі надати Жванецькій вищій початковій школі ім'я славного гетьмана України Петра Конашевича-Сагайдачного.

Протягом 1918 р. було безліч перешкод для своєчасного виконання завдань, визначених урядом П.Скоропадського.

Брак підручників був однією з причин, яка гальмувала справу утворення української національної школи. Через такі перешкоди, як брак грошей, залізничний та друкарські страйки, брак паперу — не було можливості видрукувати за два-три місяці кількадесят мільйонів книжок для українських шкіл. Школи діставали книжки з записаннями і деякий час мусили обходитись тими українськими книжками, які мали, або зовсім без них.

Не перешкоджаючи приватній ініціативі щодо видання підручників і підтримуючи її, міністерство освіти найшло необхідним додати свою допомогу, заснувавши Видавничий відділ. Завданням його були: 1) збирати матеріали до друку підручників, 2) давати на певних умовах допомогу видавництвам, коли вони мають певні і перевірені міністерськими комісіями матеріали, 3) скласти центральне інформаційне бюро для збирання відомостей про всі книжки-підручники, які видавалися на Україні.

Управа Всеподільської Учительської спілки організувала при управі педагогічно-видавничу комісію, яка б з'єднала всі учительські сили Поділля, «охочі й здатні до педагогічно-літературної роботи, коло складання й видання потрібних для школи книжок на українській мові». Ця комісія повинна була дбати про те, щоб видані підручники мовою ближче стояли до народної подільської говірки; збирати матеріали щодо особливостей подільської мови та її місцевих діалектів. Комісія мала своїх працівників в центрі і співробітників та дописувачів (кореспондентів) на місцях. Видавництво підтримувалося коштами губернального самоуправління. Частина прибутку мала надходити на користь Всеподільській учительській спілці.

Для постачання школам, а також іншим просвітнім інституціям Поділля шкільних підручників і наочних та паперових приладів, Подільською губернальною народною управою у 1918-1919 шкільному році відчинився в м. Кам'яні на Поділлі Центральний книжний склад з відділами: 1) оптовим, 2) продаж в роздріб, 3) майстерня наочних приладів і 4) шкільний музей.

В Центральній складі відбувався продаж підручників та наочних і паперових приладів в роздріб для учнів, для них робились гуртові закупки школами та батьківськими організаціями. При замовленні від інституцій та організацій оплачувався завдаток в розмірі 1/3 вартості замовлення, а по виконанню його повинна бути виплачена решта. Кредит дозволявся тільки повітовим народним управам «по окремому з ними порозумінню» і не більше, як на два місяці, причому папір і зошити висилалися лише за готівку. Упаковка і пересилка були коштом замовників.

Наприкінці вересня 1918 р. в продаж вийшов Великий російсько-український словник. Подільська губернальна управа віддрукувала цей словник, найповніший за всі словники, в 2-х томах. В ньому було близько 30 тисяч слів, усього 450 сторінок.

Міністерство освіти підписало з Всеукраїнською учительською спілкою умову на видання св. Євангелія українською мовою з малюнками, в кількості 100 000 примірників. Планувалося випустити це Євангеліє не пізніше 1 листопада 1918 р.

По Україні було відкрито до початку 1918-1919 шкільного року 50 українських гімназій, котрі мали утримуватись на державні кошти. Значна частина гімназій українизувала підготовчий і перші класи. Таким чином, відкривалися двері середньої школи для українських дітей. Щоб полегшити вступ до цих шкіл селянським дітям, міністерство освіти звернулось до губернільних і повітових земств із закликом заснувати стипендії по українських гімназіях для талановитих дітей та відкривати курси для полегшення життя і організації національного виховання українців. Міністерство обіцяло допомогти тим бідним батькам, які не могли на власні кошти утримувати дітей. Для цього було затверджено закон про заснування 350 стипендій імені українських письменників для дітей української національності, а також розроблявся проект сітки бурс для бідних дітей.

В м. Кам'яні на Поділлі, губернальному місті, відкрилася одна з цих гімназій в складі трьох молодших класів. Відкриття української державної гімназії затримувалося через відсутність відповідного будинку. Але заходами адміністрації гімназії і місцевих самоврядувань помешкання було знайдено, і під гімназію був відведений гарненький, цілком окремих будинок, розташований в найкращій частині міста. При гімназії був салон, де діти мали змогу в вільний час побігати і відпочити. Середня національна освіта необхідна українським дітям також була для подальшого продовження навчання в Українському Державному університеті, який був заснований у м. Кам'яні. Всім батькам пропонувалося віддавати дітей до української гімназії, використовувати цю нагоду всім тим, хто ще не встиг або кому не вдалось влаштувати своїх дітей до школи, за браком вакансій чи через високу платню за навчання. Відкриття нової гімназії і невелика платня (60 крб. в рік) мало на меті допомогти вижити за такого скрутного становища, навчання українських дітей.

Дуже важко було навчатись учням в середніх школах при існуючій дорожнечі в ті часи. Навіть тим учням, котрі жили при батьках, як кажуть, було непросто. Значно гірше було становище тих, котрим приходилося вчитись далеко від дому. Потреба в грошах, котрих не було, кожний раз гнала учня із міста до батьків в село.

Дуже скрутне становище було в учнів-семінаристів. В семінаріях вчилися, головним чином, діти бідних селян, багато вчили своїх дітей по гімназіях та реальних школах. Бідному селянинові зовсім не під силу було витратити щомісячно до 300 крб. на сина. У 1917 р., коли ще була не така дорожнеча, та й то деякі школи не могли проводити вчення цілий рік через нестачу засобів. У 1918 р., коли життя в місті, проти торішнього, подорожчало в 5-6 разів, зовсім пропала змога вчитись селянам в семінаріях.

Таке скрутне становище семінаристів вимагало, щоб земства збільшували існуючу стипендію, котрої вистачало хоч би на стіл, щоб учні не думали: «що я буду завтра їсти», а могли зайнятись наукою і готувати себе до важкої роботи — «освітлювати наш темний нарід».

Велика нужда була у селян в ті часи, але гірше всього пригноблювала їх власна темнота.

Дописувач журналу «Село» розповідає: «...скрізь селянина обдурюють і обманюють. Знаю я, наприклад, що в нас у м. Новокосянтинові дуже треба вищої початкової школи. Мало нам двокласової школи. Багато дітей хотять далі вчитись. Не дають нам вищої початкової школи, бо, кажуть, не буде батраків, коли всі навчатись. Є у нашій селі три дуже гарні шкільні будинки. Можна було б відкрити гімназію. Дуже вона потрібна. Всім би треба було агрономичної помочи. Всі би хотіли щось знати...»

Про реальне становище народної освіти в подільських селах та в містах з гіркотю розповідали дописувачі дуже популярного на Поділлі журналу «Село», заснованого Подільською губернальною управою у 1917 р. (існував до 1920 р.). Для висвітлення повної картини заснування шкіл, ставлення селян до освіти наведемо декілька висписок з листів.

В селі Петрашів Летичівського повіту селяни кричали: «Не треба нам школи! Буде вже з нас шкуру дерти!» Селянин з с. Голдашівці розповідав, що «діти вже ходять до школи... вже й по 70 коп. дали за дитину. І туди вже деруть з нас шкуру...» А от в селі Гербина Балтського повіту в серпні місяці селяни склали «приговор», що дають на будівництво школи кусник землі. В першу чергу, планували будувати двохкомплектну школу за допомогою повітового земства.

Обійник Міністерства народної освіти від 15 серпня 1918 р. наголошував на тому у шкільній справі, що необхідно було найскоріше вирішувати. В першу чергу, з'ясувалося забезпечення шкіл «відповідно-правомочним педагогічним персоналом».

Департамент нижчої освіти затребував з місць відомості про персональний склад учителів кожної вищої початкової школи: а) який освітній ценз завідуючої школою і окремих учителів, б) коли і ким затверджено кожного із членів педагогічної ради на посаді, в) хто робив призначення в 1917-18 рр.

Наприклад, Олександрівська повітова управа увільнила 80 народних учителів, які не мали освітнього «цензу».

Подільська губернська народна управа заводила по повітах інструкторів для початкових шкіл. На інструкторів покладалися обов'язки допомагати вчителям у шкільній справі і доглядати за школами. Губернська управа звернулася до повітових управ із запитанням, скільки таких інструкторів вже було призначено, а де їх не було, вишукували кандидатів на посади інструкторів.

16 вересня 1918 р. в м. Києві почалася робота комісії по призначенню інспекторів і вчителів для вищих початкових шкіл. Поділля. В комісії брали участь губернський комісар освіти і представник земства. Департамент позашкільної освіти в червні місяці організував у м. Києві курси для інструкторів. Курси відбувалися на протязі двох місяців з оплатою 25 крб. за курс.

З огляду на те, що міністром внутрішніх справ був виданий наказ: «В Українській незалежній самостійній Державі державною мовою являється українська» — на Поділлі розпочали роботу курси українознавства для вчителів.

Становище українських вчителів гіршало з кожним днем. Нечувана дорожнеча, невелика платня, та й ту учитель не отримували місяцями. Учителю тижнями не бачило гарячої страви, часто не було навіть хліба, не було в чому виходити в клас.

Ще гірша доля учителів, що мали родину, по кілька душ дітей. Подекуди учителям доводилось просити кусок хліба в учнів для своїх дітей, випрошувати хоч які-небудь старі черевички. Учителюство голодало, але терпляче чекало, надіялось і вірило, що от-от прийде йому на поміч Міністерство освіти. Проходили місяці, і учителюство почало зневірятися, приходити в розпач. Більш енергійні і талановиті кидали школи, йшли кудись на заробітки. В багатьох школах залишалися не штатні, а виконуючі обов'язки, часто цілком безправні, невідготовлені вчителі. Рівень школи знижувався...

В деяких повітах Поділля учителюство отримувало 67 крб. на місяць. На ці гроші учитель повинен був прохарчуватися, одягнутися, то й ще до того набратися свіжих знань, нових методів навчання, щоб утворити врешті на селі нову вільну школу. 67 крб. — це були гроші, на які можна було купити тільки хліба, а може ще й картоплі і більш нічого. «Воно може й не так було б тяжко, — жалівся один учитель, — коли б ці гроші видавалися хоч в свій час, а то дуже затримуються десь і часами здається от-от прийдеться сконатися». «Сором казати, — оповідав інший, — діти голі, босі, як у жебрака...»

Каси народних управ пусті, допомоги сподіватися учителям не було з чого навіть на утримання самої школи. Школи були віддані самі собі. Але ж вся надія була на учителюство, на здорову вільну школу в селі, котра одна тільки може «внести народ з міцних обіймів темряви» на шлях до світлої будучини, довести широкі маси селянства до самосвідомості. Але реальність була іншою — учителюство витрачало всю енергію на пошуки шматка хліба, в боротьбі з голодом та злиднями. Кращі учительські сили не витримували напівголодного життя в школі і тікали шукати іншого життя, ліпшого заробітку.

Школа, сільська школа особливо, губила кращих провідників нових педагогічних ідей.

Вчитель С.К. з с. Новокопачинів Літинського повіту писав: «Після вчительського з'їзду, який ухвалив пропозицію про призначення учителям 150 крб. місячної платні, прийшов я на посаду вчителя. Але три місяці мені нічого не платили і я звернувся до комітету. Той трошки поміг, а далі відмовився. Тоді я звернувся до селян, але й вони також відказалися допомогти мені. Щоб ухопитися за що-небудь, я надумав влаштувати виставу. Вдалось заручитися допомогою тутешньої просвіти і зібрав акторів. Вистава дала чистого прибутку 60 крб., і ці гроші вирішили віддати на народну освіту. Мені ж не допомогли. Не маючи змоги жити, мусів я покинути посаду вчителя.»

Ще один дописувач, Ол. Юзефович розкриває у своєму листі стан шкільної справи у с. Баламутівка Проскурівського повіту: «С у нас дві школи: земська й церковно-парафіальна. В обох школах під час війни навчання проводилося дуже мляво, сільська громада шкільними справами зовсім не цікавилася, з цього села єсть один тільки чоловік, котрий скінчив двохкласову школу й тепер учителює. Після війни до земської школи було призначено вчителя Г. Качана, котрий взявся до шкільної праці жвавіше, ніж його попередники. Завдяки його заходам і підготовчій праці зараз уже п'ять учнів з Баламутівки вступили до вищої початкової школи і гімназії в Проскуріві, зроблено спис дітей шкільного віку, який показав, що для нашого села треба не дві, а чотири школи (більше 200 чол.). Новий учитель заходився коло відчинення принаймні третього комплексу. Найшлося і помешкання — бувша винна лавка, та справа загальмувалась тим, що земство дає 500 крб. в рік плати, а власник помешкання хоче за ню 600 крб. Треба буде 100 крб. добути з місцевих коштів. Дякуючи заходам тутешнього пан-отця Любинського й селянина І. Яшука, — 100 крб. дала просвіта. Той же вчитель — Качан відкриває в селі вечірню школу для дорослих. Однак людиність не дуже добре ставиться до всіх цих замірів. Молодші, що були на війні і побачили світа — радо зустрічають відкриття шкіл, а старші передбачають у всьому лише одне здириство, хоч громада коло нової школи не поклати й копійки...»

Непоодинокі факти були арештів вчителів. Так, за розпорядженням Літинського повітового старости було заарештовано за рішучі заходи по українізації школи місцевого діяча і письменника, члена повітової управи народної освіти Віталія Самійленка.

А от як викладав становище в м.Ободівка Ольгопільського повіту дописувач Микола Дубрава: «...Селяне по селах тепер робляться більш свідомими. Немає вже крику про непотрібність школи. Нап р., у нас в м. Ободівці сход постановив просити в Міністра освіти дозволу на відкриття сільськогосподарської школи з правами середніх шкіл. Була вибрана депутація до г р. Собанського, яка просила відпустити для цього шматок землі. Як пан не згодиться, то думаю скласти прохання про відкриття гімназії, реальної або ремісної школи. Свідомі елементи села все таки не можуть, як не стараняться, перетворити масу і треба було б подивитись, яка радість була, коли почули, то продаж горілки знову буде дозволений. Взагалі, якби взяти в селянина на школу 50 крб., то, певне, виникло б обурення. А на горілку — все б віддали. Спекуляція сильна...»

Селянин В.Морозенко з с. Малиничі Проскурівського повіту сповіщав, що ...в будинку нашої церковно-парафіяльної школи протягом цілого літа гонять самогонку. Відповідальним розпорядником цього являється церковний куратор *Олека Гуса р. Расходуеться самогонка з великим успіхом «распивочно і на внос»*. Вчення в цій школі цього року певне не буде, бо треба зробити ремонт. Громада до цього віднеслася байдуже, а На р. управа не зможе дати грошей на дуже великий ремонт».

Про біль і горе селянського побуту оповідає селянин з с. Багринівці Літинського повіту: «...село ще гірше, як в старі часи, опустило руки і ніяк не береться ні за яку культурну роботу. На 1000 дворів на 6 тисяч людності ми маємо тільки 4 однокласових школи. Що можуть дати дітям ці школи? Одну лиш грамоту і то далеко не всім. Скільки дітей щороку пропадає марно, кидаючи вчитись даліше початкової школи, бо йти вчитись до міста нема змоги, а в близьких селах теж нема вищих шкіл. А такому селові, як наше, не стид мати навіть гімназію. Але чи думає про се село? чи робить воно, хоч маленький почин в сій справі? Де там! Все журиться, не перестає лаяти когось іншого, що винен в його долі, а само попиває самогонку та чекає манни з неба... Нема ні бібліотеки, ні читальні, газети читає хіба тільки інтелігенція і то не вся. Що робиться в своїй державі, як треба провадити роботу селянству, село не знає. Зато всякі брехні, страхи розносяться, як по телеграфу...»

Але через декілька місяців у цьому селі Багринівці Літинського повіту, дякуючи деяким свідомим селянам і інтелігенції, була відкрита вища початкова школа. Крім того, заснована «Просвіта», до якої вступали не тільки сільська інтелігенція, але й селяни. На бібліотеку повітове земство відпустило 3000 крб. Запрацювала вечірня школа для дорослих.

А от, наприклад, як діяли селяни с. Тернівка Гайсинського повіту. Бачачи велику потребу в освіті, люди села вирішили на сході відкрити в себе вищу початкову школу. Вибрали вони двох представників і відправили їх до повітової народної управи просити допомоги. Повітова народна управа передала «діло» до волосного правління. Волосне правління в допомозі відмовило. Селяни побачили, що немає звідки чекати допомоги, самі зібрали шість тис. крб. і відправили вповноважених до Міністра освіти за дозволом відкрити вищу початкову школу. В Києві їм сказали чекати резолюції. Проїшов місяць, а ніякої резолюції так і не було. А 30 дітей так і не пішли в той час до школи.

А ось який приклад у с.М.Піщаній Балтського повіту. Євреї власним коштом відкрили для своїх дітей вищу початкову школу і одному тільки вчителеві платили 5 тис. крб. в рік. А з боку односельців було вороже ставлення до школи. Вчитель вважався їм навіть «буржуєм».

Вчителі нижчих початкових народних шкіл Проскурівського повіту, за прикладом інших повітів, заснували свою професійну учительську спілку, котра мала допомагати своїм членам «з матеріального боку ріжними способами», а також піклуватися про духовний розвиток усього учительства взагалі. Правління цієї Спілки звернулось до управи з проханням допомогти йому коштами на заснування в Проскуріві Учительського дому, де б містилася книгозбірня, як для вчителів, так і для тих учнів, які бажали розширити свою освіту.

Вирішення справи заснування Українського Державного університету у м.Кам'янець-Подільському мало виключне значення для Поділля. Честь ініціативи в цій справі належала передусім Кам'янецькому громадянству, в особі міської думи, причому ця ініціатива якраз своєчасно зустрілася з планами Міністерства освіти про заснування на Україні сітки університетів. В Міністерстві освіти розглядалась ініціатива подолян, з таких позицій: місто Кам'янець-Подільський з погляду історичного — як стародавній культурно-історичний центр Подільської землі, з погляду географічного — як центр не тільки для західної частини Подільської губернії, але й для північної Бессарабії, а також Буковини і Галичини, нарешті, з погляду культурно-політичного він повинен був бути культурним форпостом на західному рубежі України.

Першого квітня Кам'янецька міська дума на своєму урочистому засіданні розглядала питання про відкриття університету і винесла такі постанови: 1)прийняти всі залежні від Думи засоби, які будуть необхідні для задоволення потреб справи такої надзвичайної ваги, 2)засигнувати мільйон карбованців на улаштування і утримання університету; 3)відвести для університету помешкання...

З 1 липня 1918 р. в м. Кам'янець-Подільському був відкритий Державний український університет в складі факультетів історико-філологічного та фізико-математичного (з відділами — природничим та математичним), а пізніше — і богословського.

Університет очолив професор Іван Огієнко. Навчання в університеті було оголошено платним, за перше півріччя плата була в розмірі 125 крб.

Комісія по відкриттю університета в м. Кам'янець, зважаючи на тяжкі життєві обставини, в яких знаходилась шкільна молодь, влаштувала для студентів бурсу (спільне помешкання і харчування). Бурса задовольняла більш як 100 чоловік. За невелику, на той час, платню бідний студент міг мати добре помешкання і здорову страву. Були деякі заходи, щоби найбільш бідні студенти могли жити в бурсі і без платні.

22 жовтня все свідоме українське громадянство м. Кам'яця, а за ним все Поділля і ціла Україна, а також закордонні гості урочисто відсвяткували великий день в історії молодого Української Держави — день відкриття другої вищої школи на Україні — Державного університету.

Український народ, як правдиво зазначив на святі ректор І.Огієнко, «буде величний храм науки — університет і цим хоче зазначити перед всім світом, що не воювати, не зброєю повсяк час брязкати нарід наш не хоче, а прагне освіти, культури і осяєний світлом науки хоче за всіма народами жити в мирі і злагоді.» Наприкінці своєї вітальної промови Іван Огієнко додав, що він відмовляється від всього «свого річного жалування», аби на ці гроші заснувати стипендію його імені, на кошти якої міг би вчитися бідний студент з селянської сім'ї.

В Університетській церкві прибуле духовенство зо всіх церков м. Кам'яця взяло участь у молебні, який було відправлено в університетській залі.

Під час молебню Кам'янецький український національний хор (утворений у 1918 р.) співав церковні співи українською мовою. Українською мовою також було прочитано Апостол і Євангеліє. Після молебня представник гетьмана прочитав гетьманську Грамоту про відкриття в Кам'яці Державного Українського університету, якому сам гетьман Павло Скоропадський надавав великого культурного і політичного значення.

Народ український, в основній своїй частині, виявив величезний потяг до знань і протягом одного року, відколи Україна стала незалежною державою, на своїй землі утворив багато різних шкіл — нижчих, середніх, а також і вищих. Але не всім судилося на подальших етапах історії продовжувати своє існування.

¹ Журнал «Село», — 1918, — С. 1-180.

² Держархів Хмельницької обл., ф.Р-260, спр.40, арк.19; спр.41, арк.13, 30; спр.43, арк.83-95; спр.53, арк.25, 37.

³ Там само, ф.Р-6, оп.1, спр.4, арк.1-10.

Наталія Віндіктова

Товариство «Просвіта» в національному відродженні на Поділлі (1918 р.)

Діяльність Міністерства народної освіти гетьманського уряду у 1918 р. у своїй галузі зустрічала весь час перепони у своїй праці. Міністерством народної освіти та міністерством внутрішніх справ уряду Павла Скоропадського були видані накази про запровадження на Україні української мови, володіння якою для всіх працюючих було обов'язковим.

Відродження національної мови, оволодіння нею громадянами молодого Української Держави стало одним з головних завдань товариств «Просвіта», які склались з передової місцевої інтелігенції, яка спочатку запроваджувала роботу на громадських засадах.

На початку Першої світової війни були закриті всі ті просвітянські відділи, які існували на Україні. Але свідоме громадськість розуміла, що просвітянська робота не повинна бути занедбана. І завдяки величезній енергії та великому почуттю патріотизму, інтелігенція знов відроджувала або засновувала товариства «Просвіта» в кожному місті, містечку та селі на території Поділля.

Діяльність «Просвіт» стала в нагоді земствам: в повітових містах — це більші організації, в містечках та селах — менші, але в обох випадках — це організації, що об'єднували ідейну інтелігенцію — міську та сільську, яка завжди жваво відгукувалася на заходи нового уряду, в тій чи іншій сфері, і кожний раз неодмінно допомагала, як тільки справа торкалась організації просвітих установ, влаштування лекцій, курсів у різних галузях. Напрямки роботи товариств «Просвіта» були різнобічні.

Міністерство народної освіти звернулося до всіх товариств «Просвіта» з проханням докласти зусиль, щоб всі посади штатних вчителів українознавства по всіх середніх школах України були забезпечені відповідною кількістю фахівців ще до початку навчального року. Подільська «Просвіта» разом із школами активно проводила роботу на місцях по заповненню учительських посад фахівцями українознавцями.

Але «Просвіта» зіткнулася зі становищем, коли духовні школи м. Кам'яця-Подільського виявили не тільки свою недбайливість до розпорядження Міністерства ісповідань, але навіть вороже ставлення. Рада товариства хотіла допомогти духовним середнім школам в справі заміщення посад вчителів українознавства, але деякі заклади проігнорували цю допомогу. Крім того, педагогічні ради заміщали посади вчителів своїми людьми, які недосконало знали українську мову, чим підтверджували вороже ставлення до українізації шкіл. Тому «Просвіта» вимушена була звернутися для вирішення цього питання до Міністерства ісповідань. На що Міністерство висловило свою вдячність. «Просвіті» за піклування про стан українознавства в духовних школах і запевнили, що коли у Міністерства не буде своїх кандидатів на вчителів, то з охотою підуть на зустріч рекомендаціям з боку «Просвіти».

Велику увагу просвітяни приділяли розвитку дошкільного виховання. «Діти — то є той ґрунт, то є та основа, на якій мусить вирости здорова, вільна країна! Діти то є наша надія, наша сила...»

Тому на з'їзді «Просвіти» в Києві 20-23 вересня 1917 р. нове гасло «Ходімо до дітей» знайшло вираження в його рішеннях: «При всіх «Просвітах» потрібно заснувати «Рідні хати» (Народні Дома), при кожній Рідній хаті повинен бути дитячий захисток. Для підготовки юнацтва до роботи в дитячих захистках треба в Києві та на місцях позаводи-